

فهرست سخنرانی‌ها

۱ ..... طبع و طبیعت، تجربه و برهان

بررسی آثار علوی در پدیده‌های زمینی در فلسفه اسلامی

نجف قلی حبیبی

خرق پذیری یا خرق ناپذیری افلاک؛ عرضه برهان در پذیرفتن یا نپذیرفتن ویژگی‌های

طبیعی افلاک نزد متفکران دوره اسلامی ۱

حنیف قلندری

۲ ..... جایگاه عقل و تجربه در جهان بینی علمی زکریای رازی

سعید نظری

۴ ..... طبایع چهارگانه و تأثیرشان در رویا از نگاه متکلمان

فاطمه مینایی

۵ ..... ابن سینا و فلسفه طبیعی

۵ ..... کاربرد روش تجربی توسط ابن سینا در استخراج احکام صوت

رضا اکبری

طبیعت شناسی ابن سینا در «فن سماع طبیعی» الشفاء رهیافت فلسفی و طبیعت شناسی

۶ ..... دو اندیشمند: محمد علی فروغی و میرزا مهدی آشتیانی

محمد جواد اسماعیلی

۷ ..... مسئله کیفیات ثانویه در فلسفه ابن سینا

امیر مازیار

علم زلزله‌شناسی؛ از اسطوره‌گرایی تا رویکرد به عوامل طبیعی مطالعه موردی دیدگاه‌های

این سینا..... ۸

ایرج نیکسرشت

کلام و فلسفه طبیعی..... ۹

داماسکیوس و نظام؛ پیشنهادی نو برای توضیح چگونگی انتقال فلسفه یونانی به اسلام و

ایران..... ۹

مایکل چیس

تکیه بر اصل سادگی در ردیه فخر رازی بر نظریه صورت و ماده..... ۱۰

بنفشه افتخاری

غزالی و نقد روش شناختی طبیعت‌شناسی فیلسوفان مشایی..... ۱۱

محمد صادق زاهدی

طبع و طبیعت، تجربه و برهان

خرق پذیری یا خرق ناپذیری افلاک؛ عرضه برهان در پذیرفتن یا نپذیرفتن ویژگی های طبیعی افلاک نزد متفکران دوره اسلامی

حنیف قلندری

پژوهشکده تاریخ علم دانشگاه تهران

نجوم بطلمیوسی در مسأله جنس آسمان و عامل حرکت اجرام آسمانی به طور کامل وام دار فیزیک ارسطویی است، یعنی می نامند. همچنین « اثیر » منجمان می پذیرند که جنس آسمان عنصر پنجمی است که با عناصر اربعه تفاوت دارد و آن را آنچه عامل حرکت اجرام آسمانی است فلک است و سیارات طوری در افلاکشان قرار گرفته اند که حرکت نمی کنند. هر چند در رساله در باره آسمان ارسطو نمی توان برهان های روشنی در باره ویژگی های اصلی عنصر پنجم، همچون سنگین یا سبک نبودن آن، خرق ناپذیری آن و مواردی از این دست، یافت اما به نظر می رسد طرح چنین دلایلی در آثار متفکران دوره اسلامی قابل جستجو هستند. در این مقاله با تکیه بر ویژگی خرق ناپذیری فلک تلاش شده است تا نظر گروهی از متفکران مسلمان از منجمان، فیلسوفان و متکلمان، در این باره بررسی شود.

جایگاه عقل و تجربه در جهان بینی علمی زکریای رازی

سعید نظری

دانشجوی دکتری فلسفه، دانشگاه بین المللی امام خمینی قزوین

محمد بن زکریای رازی را می توان فرد شاخص جریانی در تمدن اسلامی دانست که به لحاظ روش و جهان بینی علمی، مستقل از فیلسوفان مشایی شناخته می شوند. جریان مذکور که می توان به آنها عنوان «پیروان رویکرد تجربی» را اطلاق کرد، در موضوع ویژگی های یک برهان علمی معتبر، به مقابله با نظر ارسطو و پیروان مکتب مشاء برخاستند که شرط اعتبار یک برهان علمی را برقراری رابطه «علّی» میان مقدمات و نتایج آن می دانستند. رازی، اگر چه به صراحت در باب روش علمی خود سخن نگفته، از نوع نگاه وی به مسائل و شیوه ارائه برهان های علمی از سوی او مشخص می گردد که شرط اعتبار یک برهان علمی برای وی «یقینی بودن» آن برهان است و نه لزوماً علّی بودن. وی با اصالت بخشی به تجربه و مشاهده، و استمداد از استدلال عقلی، هدف خود را دست یابی به یقین قرار داده بود. چنین ملاکی نزد رازی سبب شده که وی به آراء و نظراتی که برای وی عقلانی و یقین آور نبوده انتقاد وارد کند. او معتقد بود که هیچ نظری تا به محک تجربه و عقل آزموده نمی شد پذیرفتنی نیست. چنین نگرشی از سوی رازی اگر چه با مخالفت مشایبان روبرو شد و واکنش های آنان را در پی داشت، اما در دنیای امروز منطقی تر می نماید و به مزاج علمی و روش دانشمندان عصر جدید نزدیکتر است. برای یافتن دلیل چنین رویکرد متفاوتی از سوی رازی، می بایست به نگاه ویژه وی به عقل بشری رجوع کرد. او در نوشته های خود آشکارا و به دفعات، به عقل بشری، بالاتر از هر مرجعی، اصالت می بخشد و به آن به عنوان مرجعی مشترک نزد همه ابناء بشر اعتقاد دارد. در پژوهش حاضر سعی شده است که با استناد به

نوشته های رازی، ضمن تبیین نگاه متفاوت وی به عقل بشری، جایگاه آن به همراه تجربه در جهان بینی علمی وی مشخص گردد.

طبایع چهارگانه و تأثیرشان در رویا از نگاه متکلمان

فاطمه مینایی

عضو هیأت علمی بنیاد دایرةالمعارف اسلامی

طبایع چهارگانه عبارت است از گرمی و سردی و تری و خشکی که به گمان معتقدان به آن همه اجسام عالم از آنها تشکیل شده است. به نظر قائلان به این طبایع، از آنجا که بدن انسان هم ساخته شده از طبایع چهارگانه است، دگرگونی در ترکیب آنها بر وضع بدن و کارکردهای آن اثر می‌گذارد. رویا دیدن یکی از این کارکردهاست که ماهیت آن با تغییر طبع بدن تفاوت می‌یابد. متکلمان مسلمان مفهوم طبایع چهارگانه را می‌شناخته‌اند و مواجهه‌های مختلفی با آن داشته‌اند. شدیدترین مخالفت با مفهوم طبع و تأثیر طبایع اربعه در رویا را در کلام اشعری می‌یابیم. در مقابل، طیف گوناگونی از متکلمان (مُعَمَّر بن عَبَّاد سُلمی، ثَمَامَةُ بن أَشْرَس، نَظَّام، جاحظ و ابوالقاسم کعبی بلخی از معتزله، شیخ مفید از امامیه، ابومنصور ماتریدی و ابن حزم) که استفاده‌های کلامی متفاوتی از مفهوم طبع داشته‌اند، طبایع چهارگانه را پذیرفته و بعضی به تأثیر طبایع در خوابها تصریح کرده‌اند. در این مقاله، ابتدا ضمن شرح اصطلاحات مرتبط با موضوع، تصویری کلی از موافقان و مخالفان طبایع از جمله متکلمان مذکور ترسیم می‌شود، همچنین دلالت‌های کلامی عنوان «اصحاب طبایع» یا «اهل طبایع» تبیین می‌گردد که متکلمان به فیلسوفان طبیعی، منجمان، طبیبان و اهل کیمیا اطلاق می‌کرده‌اند. سپس بحث چهار طبع به تفصیل تحلیل شده، دلایل اصلی موافقت و مخالفت اهل کلام با آن بررسی می‌شود. گزارش و تحلیلی از بحثهای متکلمان درباره تأثیر طبایع در رویا در بخش پایانی نوشته می‌آید.

ابن سینا و فلسفه طبیعی

کاربرد روش تجربی توسط ابن سینا در استخراج احکام صوت

رضا اکبری

گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه امام صادق علیه السلام

این مقاله با به کارگیری روش تحلیلی و مراجعه به آثار ابن سینا، در مقام پاسخ به این سوال است که روش شناسی ابن سینا در استخراج احکام صوت چگونه است. مراجعه به مباحث ابن سینا نشان می دهد که او برای استخراج یک حکم یا نشان دادن ارجحیت یک نظریه بر نظریه دیگر در مباحث صوت، از استدلال های مختلف عقلی در کنار ذکر شواهد تجربی استفاده کرده و استدلال های عقلی او نیز غالباً با مقدماتی که صدق آنها متوقف بر تجربه است همراه شده است. دقت در شواهد تجربی ذکر شده در آثار ابن سینا روشن می کند که او با نگاهی تبیینی به حوادث رومزه، دیدگاه های خود در مسئله صوت را به دست آورده است و آنها در قالب مفاهیمی همچون تعریف صوت، شرایط صوت، مقومات صوت و نظایر آن ارائه کرده است. او با به کارگیری روش خود به مسائلی همچون عوامل موثر در پیدایی صوت از جمله قلع عنیف، قرع عنیف، تموج تدریجی یا ناگهانی هوا و وصول تموج به صماخ، عرضی بودن صوت و ایجاد آن به تبع برخورد هوا با صماخ، عدم این همانی صوت با قلع عنیف، قرع عنیف، یا تموج، وجود خارجی صوت و پدیده پژواک ورود کرده است.

طبیعت شناسی ابن سینا در «فن سماع طبیعی» الشفاء رهیافت فلسفی و طبیعت شناسی دو اندیشمند: محمد علی فروغی و میرزا مهدی آشتیانی

محمد جواد اسماعیلی

گروه طبیعیات انجمن حکمت و فلسفه

کتاب الشفاء ابن سینا دانشنامه‌ای است فلسفی که دانش‌های منطق، طبیعیات، ریاضیات و الهیات را شامل می‌گردد. مباحث طبیعت‌شناسی این کتاب هم از منظر تاریخی و هم از منظر فلسفی ارزشمند است. در سال ۱۳۱۶ خورشیدی، کمتر از صد سال قبل، محمد علی فروغی (۱۲۵۴-۱۳۲۱)، مشهور به ذکاءالملک، ترجمه‌ای به فارسی از متن عربی فنّ سماع طبیعی کتاب الشفاء (چاپخانه مجلس) به دست داده است و سه سال بعد در سال ۱۳۱۹ ترجمه دو فنّ «آسمان و جهان» و «کون و فساد» (چاپخانه بانک ملی) این کتاب نیز از وی انتشار یافت. به تازگی اثری از میرزا مهدی آشتیانی (۱۲۶۸ - ۱۳۳۲) با عنوان مناقشات بر ترجمه فنّ سماع طبیعی شفاء ابن سینا (چاپ انتشارات مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران) منتشر شده است که در آن ترجمه فروغی با ارائه نمونه‌های گوناگون ارزیابی شده است. در نوشتار اینجانب که ساختار آن در زیر ارائه می‌گردد، این دو اثر فارسی بر پایه «رهیافت فلسفی و طبیعت‌شناسی» دو اندیشمند معاصر سنجیده می‌شود و پیامدهای این دو رهیافت متفاوت از «فنّ سماع طبیعی» در روزگار ما مورد توجه قرار خواهد گرفت.

مسئله کیفیات ثانویه در فلسفه ابن سینا

امیر مازیار

دانشگاه هنر تهران

کیفیات ثانویه اشیاء و تمایزشان با کیفیات به اصطلاح اولیه از مباحث مهم و برجسته در صدر تاریخ فلسفه و علم شناسی جدید بوده است. صورت بندیهای اولیه و جدی و تاثیرگذار این کیفیات با نام گالیله و لاک پیوند خورده است. اما توجه به ویژگی خاص این نوع کیفیات اشیاء در تاریخ فکر و فلسفه بی سابقه نبوده است و ریشه های آن را در مباحث فیلسوفان یونانی و متفکران قرون وسطی نیز می توان دید. ابن سینا از جمله فیلسوفانی است که در ذیل بحث از کیفیات محسوسه اشیاء در طبیعیات و علم النفس به این موضوع وارد شده است. ابن سینا نیز بر دشواری اثبات وجود عینی این کیفیات در اشیاء صحه میگذارد و گزارشی از سابقه این بحث در میان متفکران یونانی به دست می دهد. سپس به تفصیل و به شکل جداگانه به کیفیات محسوسه مربوط به هر کدام از حواس پنج گانه می پردازد و درباره نحوه وجود این کیفیات در خارج بحث میکند. داوری ابن سینا درباره وجود عینی این کیفیات یکسان نیست و احکام متفاوتی درباره کیفیات ادراکی مربوط به سامعه و باصره و لامسه و ذائقه و شامه دارد. در این مقاله به مسئله کیفیات ثانویه در فلسفه ابن سینا و رای او در باب وجود عینی یا ذهنی این کیفیات بر حسب قوای گوناگون حسی پرداخته می شود.

علم زلزله‌شناسی؛ از اسطوره‌گرایی تا رویکرد به عوامل طبیعی مطالعه موردی دیدگاه‌های ابن سینا

ایرج نیکسروش

پژوهشکده تاریخ علم دانشگاه تهران

زلزله یکی از انواع پدیده‌های طبیعی دهشتناک و غیر قابل پیش‌بینی است که بشر در طول تاریخ با آن درگیر بوده است. همین امر باعث شده تا بشر به دنبال دلایلی برای وقوع باشد. در فرهنگ‌ها و تمدن‌های گوناگون افسانه‌های متعددی در مورد علت زلزله آمده است. شاید بتوان گفت ارسطو اولین نظریه پرداز زلزله بعد از پیش سقراطیان است که در ذیل آثاری تحت عنوان آثار علوی بخشی را به زلزله اختصاص داده است. با عبور از دوران هلنی مآبی و روم، آثار ارسطو توسط مترجمان، شارحان و منتقدان او، به سرزمین‌های اسلامی وارد شد و دانشمندان و فیلسوفان طبیعی این سرزمین به بررسی علل و عوامل این پدیده پرداختند. ابن سینا در فصل چهارم مقاله اول از فن پنجم شفاء تحت عنوان اکوان کائنات، معادن و آثار علوی، به پدیده زلزله پرداخته است. البته ابن سینا در مقاله پنجم کتاب النجاه اشارات محدودی به برخی از پدیده‌های آثار علوی از جمله زلزله دارد. وی همچنین در بخش طبیعیات دانشنامه علایی نیز خیلی مختصر درباره نظریه تولید بخار کرده است. خاستگاه علم زلزله‌شناسی کجا است؟ نقش دانشمندان دوره اسلامی در تکوین این علم چه بوده؟ آیا دانشمندان دوره اسلامی توانستند از پارادیم ارسطویی رهایی یابند؟ سرنوشت این علم در تمدن اسلامی به کجا انجامید؟ این سئوالات از جمله سئوالاتی است که در این تحقیق به آنها پرداخته خواهد شد.

کلام و فلسفه طبیعی

داماسکیوس و نظام؛ پیشنهادی نو برای توضیح چگونگی انتقال فلسفه
یونانی به اسلام و ایران

مایکل چیس

پژوهشگر مرکز ملی تحقیقات علمی فرانسه

من در مورد روابط بین فلسفه فیلسوف نوافلاطونی یونان متاخر، داماسکیوس (ح ۴۵۰-
ح ۵۵۰ ق.م) و روابط احتمالی او با فیلسوف و متکلم مسلمان، ابواسحاق ابراهیم ابن سيار
ابن هانی نظام (ح ۷۵۰-۸۴۵ م) صحبت خواهم کرد. محققان در برخی موارد، شباهت
هایی را بین مکاتب فلسفی آنها نشان داده اند، اما درباره چگونگی تاریخی آن توضیح نداده
اند. به عنوان یک راه حل ممکن، من پیشنهاد می کنم که شاید نسخه ای [یا رساله ای] از
داماسکیوس به تیسفون آورده شده باشد؛ در زمانیکه فیلسوفان نوافلاطونی در دادگاه
انوشیروان (خسروی اول) در سال ۵۳۱ میلادی پناهندگی یافتند و شاید آن را به فارسی میانه
[یا پهلوی] ترجمه کرده باشند.

تکیه بر اصل سادگی در ردیه فخر رازی بر نظریه صورت و ماده

بنفشه افتخاری

فارغ التحصیل دکتری تاریخ و فلسفه علم، دانشگاه لیون ۳ فرانسه

فخر رازی در دهه های آخر عمر خود آشکارا از نظریه جزلایته جزئی یا اتمگرایی کلام دفاع کرده است. اتمگرایی کلام، جسم را مجموعه ای از اتم ها یا جواهر فرد در نظر می گیرد. این نظریه مخالف نظریه صورت و ماده ارسطویی است. فخر رازی در کتبش تلاش نموده تا نظریه صورت و ماده را به عنوان نظریه رقیب اتمگرایی رد نماید، ولیکن در الرسالة فی الهیولی و المطالب العالیه بدون تکیه بر اتمگرایی، صورت و ماده را رد کرده است. در این مقاله ردیه فخر رازی در برابر برهان ابن سینا بر اساس این دو منبع بررسی می شود. هدف این است که نشان داده شود که چگونه ردیه فخر رازی، مبتنی بر نگاهی است که به نوعی بر لزوم ساده سازی در نظریه تکیه دارد. در این مقاله از روش منطق جدید در تحلیل برهان ها استفاده شده است.

غزالی و نقد روش شناختی طبیعت شناسی فیلسوفان مشایی

محمد صادق زاهدی

دانشگاه بین المللی امام خمینی قزوین

چنانکه می دانیم غزالی با نگارش کتاب تهافت الفلاسفه، در بیست مساله نقدهای فراوانی بر آراء فیلسوفان مشایی وارد کرده است. نقد هفدهم غزالی به طبیعت شناسی ضرورت بنیاد مشایی باز می گردد. اگر چه غزالی در نقد طبیعت شناسی مشاییان انگیزه های کلامی دارد اما نقد های او را می توان صرف نظر از انگیزه های کلامی وی بازخوانی کرد. در این مقاله به بررسی نقد روش شناختی غزالی بر فلسفه طبیعت مشاییان خواهیم پرداخت.

